

רשימות

צבי שארפשטיין / משה אייזמן

נר נשמה לסופר שנשכה

לפני שבעים שנה בערך, כשהייתי בן אחת עשרה, היה מורי ללימודים העבריים איש „משכיל“ והיה דרכו לקרוא עמי את הספרים העבריים, סמוך להופעתם. אני קורא והוא שומע, ומסביר בשעת הצורך.

זכרונותי שקראתי לפניו ספר קטן בשם „בפרוע פרעות בישראל“ — על תוצאות מהלך הרוחות בין המוני ישראל ברוסיה לאחר הפרעות בשנת 1881, שלוש שנים לפני היוולדי. הספר עשה עלי רושם שלא דחה עד היום. הוא דן בשאלת מצב ישראל בעולם, ובהגירה היהודית מרוסיה אל אמריקה, וחובבי ציון אז השתדלו להטותה לארץ ישראל. הוויכוח היה סוער.

אך מה היה ערכו הפובליציסטי של הספר — לא ידעתי. נער הייתי ולא יכולתי להעריך את טיבו. לאחר קריאה נשאר בי רק זה, ולא יותר. רק עתה, כעבור שבעים שנה ומעלה למות המחבר (ושלוש שורות בידיעון „גנזים“ הזכירוני זאת) אמרתי אל לבי: אשוב ואקרא את ספרו. כעת אוכל לשפוט כפי ערכו. הוצאתי את ספרו זה מן הספרייה, ועוד חוברת קטנה שנדפסה בשנת 1887 בירושלים, בדפוסו של א. מ. לונץ, בשם „עניני היהודים — שאלת היציאה“ (ההגירה). קראתי הגעתי לידי השתוממות. בקריאה שניה זו נראה לי אייזמן כפובליציסט בעל מעוף, בעל חוש חזוני, מסביר רב כוח, שופט חודר לחיי החברה ולערפילי העתיד.

אמרתי „בעל חוש חזוני“, ולא על דרך המליצה. הוא ראה בעין פקוחה את התפתחות המדינה והחברה וזרמיות, ועל כן ראוי הוא לתואר שהכתרתיו בו.

הספר יצא, כאמור, אחר הפרעות בשנות השמונים. הן פרצו דווקא בימים של אביב פוליטי, בימי אלכסנדר השני, שהיו ימים של יחולים וציפיה להכרה אנושית ולזכויות אדם. רוחות חדשות החלו נושבות בחברה הכללית והיהודית. האינטליגנציה היהודית קיוותה להתמזגות עם העם הרוסי ודרשה מאחינו הסתגלות לעם השולט, לדבר בלשונו, להתדמות אליו בלבושו ולהתעמק בספרותו ובתרבותו. ולפתע פתאום פרצו הפרעות. את כל החלומות והתקוות נשא הרוח. אימת מוות נפלה על ההמונים והם התחילו בורחים מרוסיה.

האינטליגנציה, שתחילה שאפה להתבולל, באה אז במבוכה גדולה. בעלי האומניות החפשיות ועשירי העם, שהפרעות לא פגעו בהם במישרים, ניסו להשלות עוד את נפשם, כי זאת רעה עוברת, השתוללות זמנית, ושוב ישובו הימים הטובים. ימי התקוות. על כן דיברו על לב העם שלא לברוח ולא להתאש מ„ארץ מולדתו“.

בשנת 1882, שנה לאחר הפרעות, כתב משה אייזמן את ספרו „בפרוע פרעות בישראל“ (נדפס בווארשה בשנת 1883), ובו הוא דן בעתידות ישראל. זהו ספר בעל ערך פובליציסטי היסטורי ממדרגה ראשונה. בספרו הקטן הזה (בן 133 עמודים) הוא מתגלה כפובליציסט רחב אופק המבין בתי החברה ובפסיכולוגיה של העמים, חריף בהגיונו וברגשות לבו, גלוי עניינים ופיתח, מקורי בסגנונו ונרעז בתפיסתו, וכמעט נבואי בראיית העתידות.

מסמר השאלה היא ההתבוללות, או ההתערבות, כניסוחו.

תכונת היהודים — הוא אומר — מעורבת ממידת ההתערבות ומידת ההתרחקות. העברי משתדל להתערב בגויים, אם אלה מושכים אותו חסד, אך אם אלה יענו אותו, אז יתרחק מהם, וברוח גבורה נפלאה ישא ויטבול“ (עמוד 5).

לוא הבינו או חפצו להבין אויבי היהדות להרסה ולמחנות מעל פני האדמה, כי עתה היה עליהם להשוות מכל וכל את זכויות היהודים עם כל יתר העמים, ולא יכלה באופן זה האלאומיות עמוד בפני ההתערבות אלפיים שנה (6).

להעברים ברוסיה — הוא מסביר — היתה דעת הלאומיות (הלאומית בלשוננו) עד המלך אלכסנדר השני, רפואה ומעורפלת בבערות. העברים היו עברים ולא אי-עברים רק מאשר גולדו לאבות עברים. להחזיק במסורת אבות לא נדרשה ידיעה פנימית והכרה שכלית במה שמחזק. כנגד (לעומת זאת) הידיעה הפנימית וההכרה על פי ההשתכלות (הסתכלות ראצינאלית) הן הנה תנועות המתעוררות לרגל ההתחזקות (חיקוי), וההתחזקות עצמה היא ראשית צמיחת ציביליזאציה הבאה עקב הסקפטיזם (הסקפטיזם בצדקת יסודם של דרכי החיים הנהוגים, עמוד 8). העברים לא חדלו מקוות (בתקופת אלכסנדר השני) להרחבת הזכויות יותר ויותר, על כן רבו בתוכם מחשבי קיצין של אסימילאציה מוחלטת (8). והבלהות אשר השיגונו באביב שנת 1881 עשו להלאומיות יותר מאשר יכלו לעשות לטובתה אלפי סופרים. מידת ההתערבות בחלשה ותחזוק ההתרחקות (9). היהודים יודעים שלמידת חובותיהם לארץ, כן במידה זאת מגיעות להם זכויות, יען אשר חובות בלי זכויות מקבילות — מן הנמנע בחוקי הצדק (10).

את יהודי רוסיה הסעירה אז השאלה על התגירה, שהאינטליגנציה המתבוללת התנגדה לה. על נושא זה כתב:

לא ארץ זבת חלב ודבש מועדה לקראתם (לקראת המהגרים) והנם ערומים ויחפים ויוצאים גם בלי צידה לדרך..
התעורר העם מעצמו ועושה מעשה (לצאת מרוסיה) ברגש טבעי, מבלי חשבונות רבים (12).
האינטליגנציה עומדת כנדהמה, כי בושח מהאסימילאציה (17). מעמד האינטליגנציה רע מאוד, יתר הרבה ממעמד העם, במובן המוסרי.. היא לא חדלה להילחם לחפוצת ההשכלה בקרב ההמונים, והצליחה.. מהצד השני האינטליגנציה האמינה באמונה שלמה שגם שיווי הזכויות תלוי ממידת ההשכלה וההתערבות.. והנה ביחס זה נגלה עתה ששקר בטחו (18).
אייזמן הכיר יפה את הפוליטיקה בארצות התרבות.
היהודים ברוסיה דורשים לזכויות מוסריות; הם דורשים את כבודם הראוי להם, הם דורשים שיכירום במובן המוסרי ללאום, ללאום שלם ומושלם ככל אחד מלאומי אירופה ואמריקה בעלי ציביליזאציה (25).

עם זאת לא היה מאמין גדול בתוצאות השוויון.
הממשלה תוכל להגן על נפשם ורכושם (של היהודים), להרחיב את זכויותיהם.. אך לא תוכל להמיר ולהחליף על ידי חוקים את תכונת עמה וטעמו (26).
היהודים שוטפים לאמריקה מהאמינים כי שם יוכלו להקים שטאט (מדינה) עומד בפני עצמו*, או לארץ ישראל, מתקוותם ליצור לעצמם אוטונומיה, בעת מהומנים (26).
אייזמן נלחם בעוז בהשקפה הקוסמופוליטית של אינטליגנציה השוללת מעם ישראל את הרגש הלאומי. הוא מדבר קשות על העשירים והאינטליגנטים:
המכות החומריות לא חלו בעצמות החכמים היושבים בחדריהם וכותבים לעצמם עצת שלום ותקווה, ולא שברו את גופות הגבירים הספונים בהיכלי מחמדיהם ובטוחים ממגור (30).
ועוד יוסיף (עמנו) להיות ללאום שלום, והוא יוציא לאור גויים את השלום הכללי ואת האהבה הכללית לכל המין האנושי (34).

הוא מתפלמס עם המתבוללים המציעים לאחיהם ברוסיה לתקן את מצבם על ידי יסוד בתי תרופה ומביא ראיה מהגירה אשכנזים, סינים ואירלנדים (38). הוא מבין יפה את הכלכלה המדינית ומוכיח כי ההצעות שיהודי רוסיה ייסדו בתי תרופה לשם יצוא לחץ לארץ, היא לא להועיל. וזאת משום שהתנאים ברוסיה ודרכי העבודה בה נחשלים הם. תוצרתם לא תוכל להתחרות עם התוצרת האמריקנית, למשל, משום שבאמריקה שורר ידע, ובכוחו אפשר לייצר שם סחורה ביעילות ובדרך זולה, מה שאין כן ברוסיה המפגרת.

בנוגע לקיום עם ישראל בגולה הוא מסתייע בראיות היסטוריות ומוכיח, כי הכוח המקיים אותנו היא הדת. קנינים לאומיים כלשון, למשל, אינם יכולים לפעול בגולה, כשהייצור והמוצר

* מן החלומות של יחידים מבני "עם עולם".

צריכים להסתגל אל הרוב. הוא מתנגד לקימונים (הקומונה בימים ההם, בתיאוריה), כישוס שאינו מיוסד על הטבע האנושי.

קראתי לאייזמן „בעל חוש חזוני“, ולא לחינם. כי הנה ברוסיה הנחשלת, בעיירה האוקר-אינית שהתגורר בה ובאפלת ימי הפוגרומים, הוא חזה תקומת אר"ם שבימינו.

הגויים בכוח ובשלטון משולחיהם, ושמו להם ראש אחר, ושפט בעמים והוכיח בין לאומים, על פי והיה באחרית הימים ההם, נכון יהיה בית דין גדול משותף לכל העמים. ונהרו אליו שלוחי כל רוב דעות, במישור ובמשפט צדק בידי צירי כל הגויים, הגדולים עם הקטנים.

אל תתלוצצו אתם הכופרים בעיקר ואויבי היהדות לאמור: החזון הנה חזון שווא הוא. הביטו והתבוננו להמצאות החדשות ולהתפתחות הדעות בעולם הדיפלומאטים, וראיתם עין בעין איך האנושות הולכת שעל בשעל אל המטרה הרוממה הזאת (89).

לפנים היה קשה להעמים המרוחקים לפגוש איש את רעהו כי הארחות היו עקלקלות ביבשה והספינות דלות והולכות לרוח היום (ספינות מפרשים)... על כן עשו המושלים והאדירים מה שחפצו. עתה אחרת... רבו המצאות העמים, המרוחקים יוכלו קל מהרה לפגוש איש את רעהו לתקן העולם במלכות שדי — זאת תעודת היהדות (93).

האין אלה דברי חזון נעלים? האם לא נצנצה בו רוח נבואה, לראות מה שהולך ומתגשם בימינו ולעינינו?

אדוארד בללמי באוטופיה שלו על שנת האלפיים (לספירת הנוצרים) ראה בחלומו התקדמות טכנית בעיקר ולא חזיון נצחון המוסר ורעיון השלום העולמי**. בחלומו על האומות המאחדות קדם אייזמן לגדולי עולם.

אשר לחי החברה מאמין גדול הוא ב„גיבור“ הענק, כביר השכל, שישפוך מרוחו על יחיד סגולה, הם יביאו לידי התפתחות העם, מעין רעיון הנביא והכוהנים של אחד העם. הוא דן בשאלה זאת בריתתה, משום שלאחר הפרעות לא נמצא מנהיג יחיד גדול ברוסיה שיהא מדריך את העם בעצתו, ושתהא עצתו מיוסדת על הכרת החיים ועל הרגש הלאומי. את קיומה של לאומיות ישראל הוא מייסד על שלושה עמודים: על הגזע, על הדת ועל התרבות. בדבריו על עתיד היהודים באמריקה, שבעלי חלומות חשבו אפילו לייסד איזור יהודי, הוא כותב:

באמריקה כל שאון סואן ברעש, כל החיים הולכים בהמולה רבה. העברים בבואם שמה יתנפלו על משק העמים הכבירים.. לעלות בצעיריהם אל הררי המדעים.. ולמדו השפות החיות, ושפת עבר תשתכת. אך אולי יתעוררו גדולים בעם לכוון בתי ספר לנערי ישראל, אולי יקימו להם גם בית מדרש גבוה לתורה ולתעודה. אך שומע לא יהיה להם מצעירי הדור של העולם המעשי.. בניגוד גמור לזה תחדש שפת עבר כנשר בעוריה על אדמות יהודה.. וקמו מלמדים להועיל והרחיבו את השפה הזאת.. בחפרם (למלות המקרא) גם מלות מהמשנה וההגמרא ומכל הספרות הרבנית המאוחרת.. תחת המלות החסרות מכל וכל והנצרכות בעולם המעשה בין ההמונים, יוכל ליהד מלות מארמית, מאשורית, מערבית ומכל לשונות הקדם הקרובות מאוד לשפת עבר והנוסות לדקדוק העברי.. לרגל המלות החדשות תשתנה שפת עבר המאוחרת הרבה מאוד, אך בזה אין רע ללאומיות, אשר שפתה אחת.. גם השפות החיות בין העמים הולכות ומשתנות (104).

כלום תמצאו השקפה ריאליסטית-היסטורית חודרת יותר מהשקפתו זו על התפתחות הלשון העברית? האין בה גם תחושה בלשנית נכונה? ובעניני ההגירה, האם לכוון את היציאה לאמריקה או לארץ ישראל, הביע את הרעיון המופלא בימיו:

הסירו את אמריקה מנגד עיניכם, אתם הנדיבים, אם לבבכם הולך אחר לאומיותכם, לדאוג לאזרחיה, ולא רק לעזור לאזיכם המוכים במלחמה על אש דתם. אם גם קצרה ידכם להביא את המון הדלים, העשוקים והרצוצים, לארץ ישראל, לקנות להם קרקעות ולמלאות כל מחסוריהם עד אשר יעמדו על רגליהם, ועל כן אתם מעבירים את הגולים לאמריקה, כרפואה היותר קלה, אך אל תשכחו, כי הוא רק רפואה להנפצעים הפרטיים ולא עזר ליהדות בכלל (133).

בדבריו נמצא יסודות ששימשו אחר כך לרעיונותיו של אחד העם (על ההבדל בין עזר ליהודים ועזר ליהדות, וחלומו של אחד העם על היהודים כמגשימי חיי המוסר) וכן ליחזקאל

** ספר זה יצא בשלושה חלקים עבריים שונים בשמות שונים: „בעוד מאה שנה“; „לאחר מאה שנה“; „בשנת האלפיים“.

קריפמן על הדת כיסוד קיומו של עם ישראל. אף שרעיון זה נראה פשוט, וכל חרד יגידנו, הנה הביא אייזמן ראיות היסטוריות חריפות ונרחבות, כאשר עשה יחזקאל קריפמן אחריו.

משה אייזמן נולד בשנת תר"ה ונפטר ביום א' אייר תרנ"ג בווזניסנסק פלך חרסון באוקראינה. מקום מגוריו, והוא אז בן ארבעים וחמש, היה אדם חשוב בעירו, מושך המונים בנאומיו. בהערה אחת בחוברתו „עניני היהודים“ הוא מתאר את המצב בעיירות ישראל אחר הפוגרומים:

בעירי וואזניסנסק, אשר מסוף חודש אפריל 1881 חרדה לרגלים מהתגודדות האסססוף שהחריב את יעליסאווטטראד, באלטא, בערעזאוווקע, וכל סביבותיהם, נפסקו כל הפרנסות, ומטעם שכל המטלטלים היו קבורים באדמה מפחד השודדים, לא היה בנמצא ללוות איוה רוי"כ (רובל כסף) גם בעבט פי חמש (בערכו). העניים והביגונים שלא היה אצלם כסף מזומן באו בחוסר ובכנף, נוסף על הפחד לנפשם. במעמדם זה התחוללה בתוך העם שנאה נמרצת על העשירים פה, באמרם שהעשירים יוכלו תמיד למלט נפשם, כי צרורות כספיהם ויקריהם צפונים בבנקים, ועל כן לא ידאגו לעניים. בעמל רב הצליח בידי להבטיחם שהעשירים משתדלים לפני השלטונים (השלטונות) יותר מכדי כוחם. אחד ששכחה הסערה הזאת כמעט, קמה צרה אחרת: בעלי המלאכות וכל שכירי יום וכל מיני פועלים שחסרו עבודה ולחם, שלחו אלי אנשים נכבדים מתוכם ויעשוני לשליח להתרות בעשירים, שאם אלה לא יאכילום לחם לפי הטף עד הזמן שיהיה באפשר להשתכר, כי עתה תהיה ידם באחיהם הגבירים בראשונה. בהשתדלותי נתאספו כלילה ההוא ועשירינו לא זזו ממקום האספה עד אשר נבקץ סכום הגון, וממחרת היום ההוא נפתחה חנות אשר העניקה לכל איש כפי מכסת נפשותיו קמח חינם אין כסף, בתקווה הזאת שב השלום למכונה, וה' הצילנו מרעה. הודות לשלטוני המקום ששקדו על הרעה. ראוי הדבר להכתב לזכרון בדברי ימינו, כי כו היה כמעט בכל הערים.

אייזמן חיבר קונטרס „עניני היהודים — על היציאה“, שבו דן על ההגירה והתפלמס קשה עם העשירים ועם האינטליגנטים היהודים על חוסר הדרכה. תוכרת זו הופיעה בירושלים, בבית דפוסו של א. מ. לונץ. ברור הדבר שפחד להדפיסה ברוסיה, פן תהיה בו יד הצנזורה, שכן דיבר בה דברים קשים על השלטון והזכיר שמות המיניסטרים ויחסם. במרדעה שנדפסה על העטיפה נאמר שהירוצה בספר יפנה אל בית הדפוס בירושלים וישגו „במכתב סגור“ — שוב מחמת הצנזורה העלולה להתרים את החוברת.

על החוברת כתוב „חוברת שניה“, אבל הראשונה לא נדפסה. רק בקובץ „מצפה“, שהוציא אלכסנדר צדרבוים, נדפס מאמר אחד שלו בשם „העומדים המהלכים“, על הריאקציונרים והפרוגרסיביים, והוא מפליא בתכנו הריאליסטי וראייתו מרחוק. קשה להאמין שבימים ההם יהיה סופר עברי פובליציסט מרחיק ראות ומתקדם כמותו.

המחבר מזכיר שיש עמו ככתובים ספר על „היהדות והנצרות“, הספר לא נדפס. כן נזכר ברשימה קצרה עליו בלוח „אחיאסף“ משנת תרנ"ג ספר בשם „הליכות עולם“, ששמו מעיד שהוא דן בו על הפוליטיקה העולמית. חבל שספרים אלה נגנזו או אבדו. ביחוד חבל על „היהדות והנצרות“. אין ספק שהשקפתו היתה נוצה והביע דעות מעניינות. מן הראוי היה לחקור ולדרוש על גורל הכתבים הללו.

אייזמן כתב גם רוטית והשתתף בעתונים רוטיים במאמרים שחתם עליהם בכינויים.

ועתה, לאחר שקראתם את דבריו המופלאים על גורל ישראל, וחזונו על שיתוף העמים בבית דין גדול שבו יתבררו דברים על ידי שלוחי העמים ועל פי רוב דעות, דברים נבואיים, וכן דבריו על התפתחות הלשון העברית מתוך השקפה בלשנית מחדרנית, רשאי הקורא לשאול:

— מפני מה אין פוקדים שמו וזכרו של סופר זה? מדוע שכחנוהו?

דוד גורדון, שהיה עורך „המגיד“ ופובליציסט בינוני, חובב ציון בזמנו, ידוע ומפורסם, וההסתדרות הציונית הוציאה חלק ממאמריו בניקוד, כקריאה לבני העוירים; ואילו משה אייזמן, ההוגה המעמיק והמקורי, החוה בהיר העיניים, נשכח ואין יודע אותה. ב„אנציקלופדיה של הספרות העברית והכללית“ שמו חסר לגמרי.

שאלה זו לא אוכל אלא ליישב בדוחק: — הכל תלוי במזל.

ואולי ישמש מאמרי זה גורם לתיקון מזל.